

**Από την Αλεξάνδρεια του «αίματος» στην Αίγυπτο του Νάσσερ:
συνέχειες και ρήξεις στην ταυτότητα της αιγυπτιακής παροικίας**

Μανώλης Μαραγκούλης

«Ο αποικιακός κόσμος είναι ένας κόσμος μανιχαϊκός»
Frantz Fanon, *Οι κολασμένοι της γης*

«Ότι έμαθαν οι Αιγύπτιοι απ' τους ξένους, το έμαθαν όχι με τη
θέληση των ξένων αλλά ενάντια σ' αυτήν»
Οδυσσέας Παναγιώτου, *Σκέψεις για την «εκπολιτιστική»
αποστολή των αποδήμων στις παροικίες*

Με την παρούσα εργασία επιχειρούμε να διερευνήσουμε μια σειρά από ποικίλες αναπαραστάσεις των σημαντικότερων ιστορικών γεγονότων του αιγυπτιακού λαού από το 1882 έως το 1956, τις οποίες παράγουν και αναπαράγουν οργανικοί διανοούμενοι των θεσμικών κέντρων εξουσίας, ή υποβάλλουν σε κριτική ανασκόπηση ετερογενείς κοινότητες λόγιων, λογοτεχνών, διανοητών και δημοσιογράφων της ελληνικής παροικίας στην Αίγυπτο· η εξέτασή τους καταδεικνύει την ιδιαίτερη θέση της στο αποικιακό σύστημα καταμερισμού εξουσίας και γνώσης, τη συγκρότηση του ιδρυτικού ιδεολογήματος και την κλίμακα των μεταβολών της συλλογικής ταυτότητάς της.

Για να διαλευκανθούν τα μέσα και οι τρόποι με τους οποίους προσλαμβάνουν και υποδέχονται τα κινήματα αντίστασης των Αιγυπτίων οι διαμορφωτές της ιδεολογίας της παροικίας, οι επίσημοι φορείς της οποίας την τοποθετούν στη Δύση, έχοντας την πεποίθηση ότι τα μέλη της είναι πρωτοπόρα της ευρωπαϊκής «εκπολιτιστικής αποστολής», πρόκειται να αξιοποιήσουμε, αναπροσαρμόζοντας στα ιδιαίτερα συμφραζόμενα του αντικειμένου εξέτασης, ορισμένες από τις μεθόδους ανάλυσης του αποικιακού τύπου Λόγου που έχει επεξεργαστεί ο Edward Said στις μελέτες του για τον Οριενταλισμό, την αποικιακή και αντι-αποικιακή κουλτούρα, και οι οποίες τροφοδοτούνται ανελλιπώς από τις μετα-αποικιακές και τις subaltern σπουδές.

Η συγκρότηση της ταυτότητας της ελληνικής παροικίας, του «μικρού λευκού» στο αποικιακό έδαφος, συναρτάται και εξαρτάται, σε διαφορετικό κατά περίπτωση βαθμό, από ένα πλέγμα τριών παραγόντων: τη βρετανική αποικιοκρατία, το αιγυπτιακό αντι-αποικιακό κίνημα και την εμπλοκή του μητροπολιτικού κέντρου. Οι δυο πρώτοι συνιστούν το

κατεξοχήν δίπολο αντιπαλότητας στο χώρο όπου εδαφικοποιείται και δραστηριοποιείται η παροικία. Κατά συνέπεια η κατασκευή της εικόνας του ενός από τους δυο πόλους εμπεριέχει υπόρρητα ή φανερά και την εικόνα του άλλου: ανάμεσα στα δυο κυρίαρχα πορτρέτα μπορούμε να διακρίνουμε ευκρινώς το κοσμοείδωλο της αλληλεξαρτημένης, αλληλένδετης και διστάμενης, συνάμα, παροικιακής ταυτότητας. Ταυτόχρονα, δεδομένου ότι το ευρύ χρονικό άνυσμα των ανταποκρίσεων ξεκινά από τις απαρχές εγκαθίδρυσης του αγγλικού αποικιακού συστήματος στην Αίγυπτο, συνεχίζει με την κορύφωση, την κλιμακούμενη φθορά και φτάνει μέχρι την κατάρρευσή του, θα επιχειρήσω να τις συνεξετάσω αντιστικτικά για να συσχετιστούν με το εκάστοτε ιστορικό πλαίσιο αναφοράς και να διαλευκανθούν τα δίκτυα των θυγατρικών ή διστάμενων σχέσεων τους.

Το ρεύμα εγκατάστασης στο αιγυπτιακό έδαφος Ελλήνων από διάφορες περιοχές του ελλαδικού κράτους και από εκείνες των οθωμανικών κτήσεις κλιμακώνεται με αυξητικούς ρυθμούς κατά τη δεκαετία του 1860, γεγονός που συμβαδίζει με ανάλογο φαινόμενο ευρωπαϊκού χαρακτήρα. Από το 1863, εξάλλου, ξεκινά η αποκαλούμενη 'χρυσή εποχή' του χεδίβη Ισμαήλ, ο οποίος διακηρύσσει θριαμβευτικά ότι επί των ημερών του «η Αίγυπτος δεν ανήκει πλέον στην Αφρική, αλλά είναι τμήμα της Ευρώπης». Στα 1869 οργανώνονται μεγαλειώδεις τελετές για να εορταστούν τα εγκαίνια της διώρυγας του Σουέζ. Μερικά χρόνια αργότερα, στα 1876, εξαιτίας της ανεξέλεγκτης σπατάλης, της διαφθοράς της Αυλής και των υπέρογκων υψηλότοκων δανείων, μεγάλο μέρος των οποίων, ωστόσο, δεν είχε εισπραχθεί, επιβάλλεται στη χώρα αγγλο-γαλλικός οικονομικός έλεγχος με σκοπό να διασφαλιστεί η εξόφληση των χρεών στους Ευρωπαίους πιστωτές. Με παρέμβαση των ισχυρών ευρωπαϊκών κρατών, ο μέχρι πρότινος εξυμνούμενος ως πεφωτισμένος ανατολίτης ηγεμόνας Ισμαήλ, εκθρονίζεται στα 1879. Το αξίωμα παραχωρείται στο γιο του Tawfiq, ο οποίος αποδεικνύεται πιο πειθήνιος στις εντολές της επιτροπής οικονομικού ελέγχου.

Παράλληλα, όμως, εκδηλώνονται αντιδράσεις από τμήματα νεαρών διανοουμένων, φιλελεύθερων πασάδων διεκδικώντας τη σύσταση αντιπροσωπευτικής Βουλής ως μέσον περιορισμού της απολυταρχικής χεδιβικής διακυβέρνησης και αξιωματικών του στρατού, που επιζητούν την αντικατάσταση των Τουρκο-Κιρκάσιων στρατιωτικών από Αιγύπτιους. Έτσι σχηματίζεται ένα εθνικο-απελευθερωτικού τύπου κίνημα με κεντρικό σύνθημα: «Η Αίγυπτος στους Αιγύπτιους». Του αντιπολιτευτικού αυτού ρεύματος ηγείται ο αντισυνταγματάρχης Ahmed Urabi. Τον Σεπτέμβριο του 1881 ο Urabi απαιτεί από τον Tawfiq την παραίτηση του Υπουργού των Στρατιωτικών και την υλοποίηση του αιτήματος για ανακήρυξη Συντάγματος. Τις εσωτερικές διαφορές ανάμεσα στον Tawfiq και στο κίνημα του Urabi υποθάλλουν

συστηματικά οι διπλωματικοί εκπρόσωποι της Αγγλίας και της Γαλλίας προς όφελος των στρατηγικών συμφερόντων των κυβερνήσεών τους. Κρίσιμο γεγονός αυτής της δραστηριότητας είναι ο κατάπλους αρκετών πλοίων του αγγλικού και γαλλικού στόλου, ανάμεσά τους και δυο ελληνικών θωρηκτών, στην Αλεξάνδρεια τον Μάιο του 1882, με το πρόσχημα ότι ενδιαφέρονται να προστατεύσουν τη ζωή και τις περιουσίες των Ευρωπαίων κατοίκων από ενδεχόμενη εξέγερση των Αιγυπτίων. Στις 11 Ιουνίου ο διαπληκτισμός ενός Μαλτέζου με έναν ιθαγενή, ο οποίος κατέληξε στο μαχαίρωμα και τον θάνατο του δευτέρου, λειτούργησε σαν θρυαλίδα για να ξεσπάσει η συσσωρευμένη οργή ποικίλων στρωμάτων του αιγυπτιακού λαού. Αμέσως επακολούθησαν πολύωρες ταραχές με αρκετούς τραυματίες και νεκρούς και από τις δύο πλευρές.

Για τις αιτίες και την αφορμή που οδήγησαν στα αιματηρά γεγονότα της 11^{ης} Ιουνίου, τις συμπλοκές μεταξύ Ευρωπαίων και Αιγυπτίων, τη μαζική φυγή των Ελλήνων παροίκων, τον βομβαρδισμό της Αλεξάνδρειας από τον αγγλικό στόλο στις 11 Ιουλίου και την πυρπόληση της ευρωπαϊκής συνοικίας, παράγεται από την επαύριον των γεγονότων κιάλας ένα εξαιρετικά πλούσιο, ιδεολογικά συνεκτικό και ποικιλόμορφο ειδολογικά κειμενικό corpus, το οποίο συμπεριλαμβάνει χρονογραφικού τύπου μονογραφίες, δημοσιογραφική αρθρογραφία, απομνημονεύματα, δημώδες κυπριακό τραγούδι, διπλωματικές εκθέσεις και αναφορές.

Αυτό το πρωτογενές αρχείο λόγων αποτελεί την, θεωρούμενη ως αξιόπιστη, πηγή άντλησης πληροφοριών και τεκμηρίων για ανάλογο περιεχομένου μεταγενέστερα κείμενα, οι συγγραφείς των οποίων αναδημοσιεύουν επιλεκτικά κάποια αποσπάσματά του, τα ενσωματώνουν στη δική τους αφήγηση, τα επικαλούνται ή επικυρώνουν το περιεχόμενό τους με δικές τους κρίσεις. Κατ' αυτό τον τρόπο το ιδρυτικό «καθεστώς αλήθειας» επικαιροποιείται, κάθε φορά που το αντι-αποικιακό αιγυπτιακό κίνημα προκαλεί παροικιακές ανταποκρίσεις, επαληθεύεται και επανεδραιώνεται η ισχύς του λειτουργώντας, ταυτόχρονα, πολλαπλασιαστικά, αφού το καινούριο υλικό που απλώνεται και σε άλλα είδη λόγου, για παράδειγμα περιηγητικά κείμενα, πολιτικές πραγματείες, σχολικά εγχειρίδια¹, προστίθεται στο ήδη υπάρχον. Η ανθεκτική αυτή αλυσίδα συνέχειας πρόκειται να διαρραγεί κατά τη μεταπολεμική περίοδο, η οποία νοηματοδοτείται από το μετα-αποικιακό σκηνικό, μέσα

---

¹ Βλ. ενδεικτικά το εγχειρίδιο ιστορίας της Έκτης Δημοτικού των κοινοτικών εκπαιδευτηρίων. Χατζηπέτρου Μιχαήλ Χ., *Ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος μετά συνοπτικής ιστορίας της νεωτέρας Αιγύπτου*, Αλεξάνδρεια 1941, 114: «...κατά το 1882 εξερράγησαν εις την Αλεξάνδρειαν αιματηρόταται ταραχαί υπό την αρχηγίαν του Αραμπή πασά, αι οποία κατέληξαν εις σφαγάς των Ευρωπαίων. Οι στρατιώται του Αραμπή αφού ηνώθησαν και με τον ιθαγενή όχλον, εχύθησαν εις όλας τας συνοικίας της Αλεξάνδρειας και ήρχισαν να λεηλατούν, να πυρπολούν τα καταστήματα και να κατασφάζουν τους Ευρωπαίους...».

από τη συνολική επανεξέταση της γενεαλογίας της δεσπόζουσας παροικιακής ιδεολογίας.

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή. Το κείμενο, στο οποίο προσφεύγουν συχνότερα όσοι ασχολούνται κατά περιόδους με την επανάσταση του Urabi αξιολογώντας το ως «περισπούδαστον έργον»² για το θέμα που πραγματεύεται, είναι η εκατόν ενενήντα μιας σελίδων ιστοριογραφικού τύπου μονογραφία του Νικολάου Σκωτίδη με τίτλο *Η εν Αιγύπτω κρίσις εν έτει 1881 και 1882*, η συγγραφή της οποίας ολοκληρώθηκε στην Αλεξάνδρεια στις 5 Οκτωβρίου 1882 και εκδόθηκε στην Αθήνα στα 1883. Στο περιεχόμενο του έργου επικεντρώνουν την κριτική τους και οι πιο αντιπροσωπευτικοί από την κοινότητα της μεταπολεμικής αριστερής διανοήσης επιχειρώντας μια αναστοχαστική αναδίφηση των περασμένων.

Ο Νικόλαος Σκωτίδης υπογράφει το κείμενό του ως «Υποπρόξενος Γραμματέας του εν Αλεξανδρεία Πολιτικού Πρακτορείου και Γενικού Προξενείου της Ελλάδος». Στη θέση αυτή υπηρέτησε από το 1879 έως το 1883. Κατά συνέπεια, τόσο από τα διαθέσιμα βιογραφικά στοιχεία, όσο και από τη δήλωση του ίδιου στον πρόλογο, αλλά και από το περιεχόμενο, συνάγεται ότι υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων και ότι ομιλεί ως φορέας αντιλήψεων ενός θεσμικού κέντρου εξουσίας³. Λαμβάνοντας υπόψη όλες τις προαναφερόμενες παραμέτρους πρόκειται να διεξέλθω το θέμα εστιάζοντας στη μελέτη και ανάλυση της αφήγησης των προαναφερόμενων επεισοδίων, που διατρέχει το κείμενο αυτό, συνεξετάζοντας το λεξιλόγιό του με άλλους ομόλογους ή αντιπαραθετικούς τύπους Λόγου.

Η προλογική δήλωση του συγγραφέα ότι «παρέστην απ' αρχής μάρτυς των περιπετειών του αιγυπτιακού δράματος» και μάλιστα από διπλωματική θέση, γεγονός που του προσδίδει υψηλό κοινωνικοπολιτισμικό κεφάλαιο και πρόσβαση στη γνώση ενός μεγάλου φάσματος εμπιστευτικών εγγράφων, καθώς και η απεύθυνση προς «τοίς συνδεομένοις στενώς μετά της εν Αιγύπτω μεγάλης ημών αποικίας», δηλ. τους κύκλους ιθυνόντων, συνιστούν μια ισχυρή βάση αξιοπιστίας αφήγησης για το προσφερόμενο «ενδιαφέρον ανάγνωσμα».⁴ Έτσι, οι τυχόν αντιρρήσεις του υποψιασμένου αναγνωστικού κοινού κάμπτονται χωρίς πολλές αντιστάσεις.

Στην εισαγωγή, επιχειρώντας μια σε βάθος χρόνου αναδρομή στην ιστορία της Αιγύπτου, ο Σκωτίδης σκιαγραφεί το αρχέγονο πορτρέτο του Αιγύπτιου ως «αγαθού άγριου», το οποίο αλλοιώνεται από τη στιγμή που

² Βλ. Μιχαηλίδης Ευγένιος, «Ο αιγυπτιακός ελληνισμός εν τη νεωτέρα ιστορία», *Εκκλησιαστικός Φάρος*, τόμ. 28^{ος}, Αλεξάνδρεια 1929, 278.

³ Βλ. Καζαμίας Αλέξανδρος, «Το ιμπεριαλιστικό “φρόνημα του έθνους”. Η εκστρατεία του Τρικούπη στην Αίγυπτο, Μάιος-Ιούνιος 1882», Δημάδης Κων. Α., επιμ., *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα*, τόμ. Β', Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, 101.

⁴ Βλ. Σκωτίδης Νικόλαος, *Η εν Αιγύπτω κρίσις εν έτει 1881 και 1882*, τυπ. Παρνασσός, Αθήνα 1883.

ασπάζεται το Ισλάμ και επανέρχεται στην αρχική του μορφή με την έλευση των Ευρωπαίων:

«Εν γένει δε ο Αιγύπτιος παρίσταται...ως φίλος μεν του κέρδους, πρῶος δε τον χαρακτήρα και φιλήδονος, υπήκοος τοις Νόμοις και ταις Αρχαίς, και φίλος των ξένων, της εργασίας και της προόδου...

Αφ' ης εποχής το του Μωάμεθ θρήσκευμα επεκράτησεν εν Αιγύπτω,... ο χαρακτήρ και τα έθιμα του αιγυπτιακού λαού μετεβλήθησαν. Εγένετο φανατικός, αρειμάνιος και άξενος. Βαθμηδόν όμως και κατ' ολίγον δια της μετά Ευρωπαίων...επιμιξίας, ήρξατο επανερχόμενος εις τας παλαιάς αυτού έξεις, αποβάλλον το αρειμάνιον αυτού ήθος»⁵.

Στη συνέχεια διαπιστώνει με θλίψη ότι η θετική επίδραση του ευρωπαϊκού στοιχείου εξανεμίστηκε με ταχείς ρυθμούς το τελευταίο διάστημα. Η ευθύνη για την μεταστροφή επιρρίπτεται στον Urabi και στους υποστηρικτές του, τους αποκαλούμενους φανατικούς ισλαμιστικούς κύκλους με τα «δηλητηριώδη και εξεγερτικά...διδάγματα εν τοις Τζαμίοις και καφενείοις»⁶. Τόσο γρήγορα αποφλοιώθηκε το επίπλαστο πολιτισμένο προσωπείο και επανεμφανίστηκε στη θέση του το 'βάρβαρο' πρόσωπο του αιγυπτιακού λαού.

Η αποκαλυπτική ημέρα για την επιβεβαίωση της διαδεδομένης από καιρό «φήμη[ς] περί σφαγής των εν Αλεξανδρεία Ευρωπαίων υπό του ιθαγενούς όχλου»⁷ γίνεται η 11^η Ιουνίου 1882. Την αφορμή της θεωρούμενης προμελετημένης «επιθέσεως»⁸ έδωσε το προαναφερόμενο επεισόδιο, το οποίο ο Σκωτίδης νοσηματοδοτεί διαφορετικά μιλώντας άοριστα για κάποια έριδα μεταξύ «Ευρωπαίων τινών και Φελλάχων», κατά την οποία σκοτώθηκαν ένας Μαλτέζος και ένας ιθαγενής. Συνεχίζοντας παρατηρεί ότι «εντός ημισείας ώρας» εισόρμησαν στον ευρωπαϊκό τομέα της πόλης «χιλιάδες ιθαγενών [οι οποίοι] εξωπλίσθησαν διά ροπάλων (ναμπούτ), άτινα προυνόησε να προμηθευθή προ τινων ημερών ο φανατικός κληρικός Μούσα ελ-Ακάτ»⁹.

Το εξεγερμένο ιθαγενές υποκείμενο εμφανίζεται να αποτελείται από «ρακένδυτο[υς] το πλείστον και γυμνο[ύς] τους πόδας, ανήκον[τες] εις την εσχάτην τάξιν της κοινωνίας»¹⁰. Και ακολουθεί διεξοδικά η περιγραφή της «σφαγής» από την οποία παραθέτουμε το εξής ενδεικτικό απόσπασμα:

⁵ Ο.π., 7-8.

⁶ Ο.π., 44.

⁷ Ο.π., 49.

⁸ Ο.π., «Περί την 1 μ.μ της Κυριακής 11/23 Ιουνίου, όμιλοι διάφοροι φελλάχων απετελούντο εν διαφόροις συνοικίαις της Αλεξανδρείας...συσκευτόμενοι περί της ώρας της κατά των Ευρωπαίων επιθέσεως, ην προ πολλών ημερών εμελέτων», 50.

⁹ Ο.π., 51.

¹⁰ Ο.π., 51.

«Οι Κανίβαλοι ούτοι διηρέθησαν εις διάφορα στίφη, και διεχύθησαν βαθμηδόν και κατ' ολίγον εις άπασαν την πόλιν, εξεμούντες τας αισχροτέρας των ύβρεων κατά των χριστιανών, και κραυγάζοντες «θάνατος εις τους απίστους» [...]

Μόλις εκραύγαζον αγρίως «κτυπάτε τους απίστους» και τα ρόπαλα έπιπτον σωρηδόν επί των θυρών και των παραθύρων των καταστημάτων· τα άγρια στίφη εισήρχοντο εις αυτά, κατέθραυον τας κεφαλάς των ευρισκομένων εν αυτοίς άόπλων Ευρωπαϊών και εξήρχοντο φέροντα την λείαν»¹¹.

Λίγες σελίδες πιο πριν, ωστόσο, αναφέρεται ότι οι Ευρωπαίοι το αμέσως προηγούμενο διάστημα «δεν έπαυσαν εξοπλιζόμενοι»¹². Την πληροφορία αυτή επιβεβαιώνει και ο Αλφρέδος Μπότσης στο πολυσέλιδο κείμενό του *Η επανάστασις της Αιγύπτου εν έτεσι 1881-1882*,¹³ δημοσιευμένο δέκα χρόνια ύστερα από εκείνο του Σκωτίδη, από το οποίο δανείζεται τις περιγραφές της «σφαγής» και των λεηλασιών, ενώ συχνά παραπέμπει και στη γαλλική έκδοσή του¹⁴.

Το ακραίο ρατσιστικό και οριενταλιστικό λεξιλόγιο για τα υποτελή αιγυπτιακά στρώματα, στα οποία επιρρίπτεται συλλήβδην και η κατηγορία για την, θεωρούμενη ότι καθοδηγήθηκε από τον Urabi, πυρπόληση των ευρωπαϊκών συνοικιών της Αλεξάνδρειας¹⁵ ύστερα από τον βομβαρδισμό του αγγλικού ναυτικού, διασταυρώνεται, διανθισμένο και εμπλουτισμένο με παραπλήσιους επιθετικούς προσδιορισμούς, με εκείνο του Αλφρέδου Μπότση, του Γεωργίου Μαρμαρά στο έργο του *Η καταστροφή της Αλεξάνδρειας και της Πηνελόπης Δέλτα* στο αυτοβιογραφικό της κείμενο *Πρώτες Ενθυμήσεις*.

Η Πηνελόπη Δέλτα ήταν οχτώ χρονών το καλοκαίρι του 1882. Οι *Πρώτες Ενθυμήσεις* γραμμένες «γύρω στα 1931-1932 ή και αργότερα», σύμφωνα με τον επιμελητή τους Παύλο Ζάννα, αναφέρονται σε περιστατικά της παιδικής της ηλικίας. Αναπλάθοντας τις απόψεις για τους εγχώριους κατοίκους που πρυτανεύουν ανάμεσα στους κύκλους των μεγαλοαστικών αλεξανδρινών οικογενειών, επώνυμα μέλη των οποίων αναλαμβάνουν την ηγεσία της κοινότητας, σημειώνει:

«Για τους φελλάχους είχαμε τη μεγαλύτερη περιφρόνηση, εμείς όλοι οι «άσπροι». Τους θεωρούσαμε σχεδόν κτήνη. Ένας άσπρος έβαζε εμπρός δεκάδες μαύρους και τους έτρεπε σε φυγή. Το να δείς Αράπη όχι μόνο

¹¹ Ο.π., 51.

¹² Ο.π., 43.

¹³ Βλ. Μπότσης Αλφρέδος Ν., *Η επανάστασις της Αιγύπτου εν έτεσι 1881-1882*, Φέξης, Αθήνα 1893, 87: «Ουχ ήττον μεθ' όλας τα διαβεβαιώσεις ταύτας οι εν Αλεξανδρεία ιδίως Ευρωπαίοι ήρξαντο...οπλιζόμενοι... Εντός τριών ημερών άπαντα τα οπλοπωλεία ήσαν κενά αγορασθέντων πάντων των πιστολίων, τυφεκίων και περιστροφών».

¹⁴ Βλ. Σκωτίδης Νικ., *L' Egypte contemporaine et Orabi Pasha*, Paris, 1888.

¹⁵ Βλ. Σκωτίδης Νικ., ό.π., 113 και εξής.

επιτρέπονταν, αλλά κ' επιβάλλονταν... Ήταν κτήνη. Γι' αυτό κάθε τους ξύπνημα, σαν του Άραμπη, ήταν κτηνώδες.»¹⁶

Σ' αυτόν τον μανιχαϊκά διαιρεμένο χώρο σε λευκούς πολιτισμένους έποικους και σε σκουρόχρωμους ή «μαύρους» απολίτιστους ιθαγενείς «...η γλώσσα του άποικου, όταν μιλάει για τον αποικιοκρατούμενο, είναι μια γλώσσα ζωολογική»,¹⁷ παρατηρεί ο Frantz Fanon. Βάσιμα συνάγεται ότι με το παραπάνω γλωσσικό υλικό κατασκευάζεται μια ακραίας μορφής απαξιωτική και αμαυρωμένη εικόνα του ίδιου του Urabi και των αιγυπτιακών υποτελών στρωμάτων σχηματίζοντας κατ' αντανάκλαση το εναντιόμορφο είδωλό της, εκείνο της πολιτισμένης ελληνικής παροικίας. Η εδαφικότητά της εμφανίζεται να απειλείται θανάσιμα και αναιτιολόγητα – κάποιιοι μιλούν ακόμη και για συμπεριφορές ακραίας αγνωμοσύνης των Αιγυπτίων¹⁸ - δεδομένου ότι σε αυτό το συνεκτικό αφηγηματικό σχήμα αποσιωπάται επιμελώς το θεμελιακό προνομιακό καθεστώς ύπαρξής της, ενώ υπερτονίζεται ο εκπολιτιστικός και προοδευτικός της χαρακτήρας. Το τελευταίο σκέλος αυτής της συλλογιστικής διαλέγεται με αντίστοιχη του Cromer, του πρώτου Άγγλου Αρμοστή, ο οποίος διατηρεί την ελπίδα οι μελλοντικές γενιές των Φελλάχων, σε πείσμα της «άγνοιας και της υποτιθέμενης αγνωμοσύνης των Αιγυπτίων», να θυμούνται την πρωταρχικής σημασίας συμβολή της «αγγλο-σαξωνικής φυλής» στο να ακολουθήσουν τελικά το δρόμο του «πραγματικού Δυτικού πολιτισμού»¹⁹.

Αναμενόμενη, λοιπόν, είναι η προσδοκία της σωτήριας καταστολής της αιγυπτιακής ανταρσίας. Το κλίμα πανικού και φόβου ανάμεσα στους λιγιστούς Ευρωπαίους που τόλμησαν να παραμείνουν αποκλεισμένοι σε μια βίλα του Ραμλίου αφηγείται στα *Απομνημονεύματα οικογένειας προσφύγων* ο Φερδινάνδος Φ. Όδδης, σημαίων λόγιος της εποχής²⁰, ο οποίος αναπαριστά τις σκηνές σχεδιαζόμενης σφαγής τους από το αποκαλούμενο «πλήθος των πιθήκων»²¹. Μια ισλαμιστική αντιχριστιανική διάσταση στο κίνημα του Urabi δίνει το δημώδες

¹⁶ Βλ. Δέλτα Πηνελόπη Σ., *Πρώτες ενθυμήσεις*, Ερμής, Αθήνα 2000, 78.

¹⁷ Βλ. Fanon Frantz, *Οι κολασμένοι της γης*, μετάφ. Αγγ. Αρτέμη, Κάλβος, Αθήνα 1982, 16.

¹⁸ Βλ. Προκοπίου Σωκράτης Α., *Νεοέλληνες στην Ασία και Αφρική, πρωτοπόροι του πολιτισμού*, τυπ. Ι. Δ. Σοφινάπουλου, Αθήνα 1930, 182-3: «...το έργο των Ελλήνων της Αιγύπτου, που σαν ζωογόνος και ανανεωτική ένεση μπήκε στις φλέβες της άρρωστης χώρας και συνετέλεσε στη σημερινή ανθηρότητα και ευρωστία της, πράγμα που τους επιφύλαξε κάποτε, στην επανάσταση του Αραμπή το 1882 – αντί του μάνα χολή – δηλαδή διωγμούς άγριους, σφαγές, εμπρησμούς, διαρπαγές και θηριωδίες αφάνταστες από τον όχλο της Αλεξάνδρειας...».

¹⁹ Βλ. Cromer, The Earl of, *Modern Egypt*, Macmillan & Co., London, 1911, 612-3.

²⁰ Βλ. αναλυτικές βιογραφικές πληροφορίες στο: Ανωνύμου, «Φερδινάνδος Φ. Όδδης (Οδυσσεύς)», *Εικοστός Αιών*, τχ. 22-23, Αλεξάνδρεια 7 και 16 Οκτωβρίου 1895, 2-3, 2-3.

²¹ Βλ. Όδδης Φ. Φ., *Απομνημονεύματα οικογένειας προσφύγων*, τυπ. Αν. Βιτάλη, Αλεξάνδρεια 1884.

κυπριακό τραγούδι *Άσμα του βομβορδισμού της Αλεξανδρείας* που έχει ανθολογήσει ο Αθανάσιος Σακελλαρίου²²:

«Αρκίζει ο Αραβήμπεης φωτιάν της πολιτείας
Και καίει τους χριστιανούς χωρίς καμμίαν αιτίαν»

Ο Σκωτίδης, αφού επιβιβάζεται σε ένα από τα δύο ελληνικά πολεμικά πλοία, «ανυπομόνως και εν αγωνία» περιμένει «την ανατολήν της αυγής της 11 Ιουλίου, καθ' ην αι άτακται δυνάμεις της Αιγύπτου ήθελον δώσει λόγον των διαπραχθέντων προ ενός ακριβώς μηνός κατά απόλων...Ευρωπαϊών»²³. Το πρωί της 11^{ης} Ιουλίου λήγει το τελεσίγραφο του Άγγλου ναυάρχου Seymour προς τον Urabi να παραδώσει τα φρούρια και να εγκαταλείψει την Αλεξάνδρεια. Ο Urabi αρνείται να συμμορφωθεί και το αγγλικό ναυτικό αρχίζει σφοδρό βομβαρδισμό. Αξίζει να παρακολουθήσουμε, όμως, ορισμένα σημεία από το κείμενο του Σκωτίδη:

«...ην εκ των ωραιότερων ημερών, ας βλέπει τις εν Αιγύπτω· ο ορίζων φαιδρός και διαυγής· το αχανές Λιβυκόν πέλαγος γαληνιαίον και ήρεμον· μόνον απόγειός τις αύρα εσχημάτιζε ρυτίδας τινάς επί της επιφανείας της θαλάσσης. Ο ήλιος ανέτειλε στίλβων και μεγαλοπρεπής· διά των ακτίνων του δε διέλυσεν αμέσως μικρά τινά νέφη ατμών φαινομένων εν τοις απωτάτοις σημείοις του ορίζοντος...

Ακριβώς την 7^{ην} ώραν της πρωΐας μέγας κρότος πυροβόλου αντήχησεν εν τω κενώ. Ήτο το σύνθημα του βομβορδισμού εκτεμφθέν εκ της Ναυαρχίδος... Μυριάδες πτηνών περιδεών και φωναζόντων απεμακρύνοντο της ξηράς...

Από της 3^{ης} ώρας...οι πυροβολισμοί...ηλαττώθησαν επαισθητώς, περί την 4^{ην} δε ώραν, ότε προσήλθεν εις βοήθειαν των τριών θωρηκτών ο «Παράβολος», εσίγησεν εντελώς... Εν μια και μόνη ημέρα η θαλασσοκράτωρ Δύναμις απέδειξεν, ότι η κατά τα τελευταία έτη μακροθυμία αυτής δεν ήτο ένδειξις αδυναμίας.»²⁴

Η αγγλική επέμβαση, με τη «μεγαλοπρεπή εικόνα του βομβορδισμού των φρουρίων της Αλεξανδρείας»²⁵, που οδήγησε στην εδαφική κατοχή της Αιγύπτου, αναπαρίσταται όχι μόνο νομιμοποιημένη αλλά και προσδοκώμενη· εμφανίζεται ως σύμβολο της κατίσχυσης του δυτικού πολιτισμού στην αναμέτρησή του με την ανατολική βαρβαρότητα. Υποτίθεται ότι έγινε για να προστατεύσει τα συμφέροντα της ελληνικής παροικίας και των υπόλοιπων ευρωπαϊκών πληθυσμών, για να αποκαταστήσει τη διασαλευθείσα τάξη και νομιμότητα και για να

²² Βλ. Σακελλαρίου Αθ. Α., «Άσμα του βομβορδισμού της Αλεξανδρείας», *Τα κυπριακά*, τόμ. 2^{ος}, Αθήνα 1891, 183-4.

²³ Βλ. Σκωτίδης Νικ., ό.π., 100.

²⁴ Ο.π., 100-7.

²⁵ Ο.π., 122.

αναλάβει το αγγλικό έθνος το υψηλό ηθικό χρέος ώστε «η Αίγυπτος...και πάλιν να χρησιμεύση...ως σπουδαία εστία πολιτισμού εν τη Αφρική»²⁶. Ο αυτοαναφορικός αφηγητής στο κείμενο του Όδδη, αφού διαφύγει τον κίνδυνο, συναντά στο δρόμο τον πρώτο Άγγλο στρατιώτη. Ενθουσιασμένος αναφωνεί και δηλώνει σε πρώτο πληθυντικό πρόσωπο:

«- Ζήτω η γηραιά και φιλόανθρωπος Αλβιών!
Κατά τας τρομεράς εκείνας στιγμάς πάντες ήμεν Αγγλόφιλοι.»²⁷

Ο Ιωάννης Λαμπρίδης στην αποκαλούμενη πολιτική μελέτη του *Ο εν Αιγύπτω σύγχρονος ελληνισμός*, τυπωμένη στην Αθήνα στα 1904, υποστηρίζει ότι οι Έλληνες οφείλουν να είναι «θερμότατοι ευχέται της επί μακρόν παγίωσης των Άγγλων εν ταις νυν αφρικανικαίς αυτών κτήσεσι» καθότι υπό την προστασία τους «προάγονται και θα προαχθώσιν έτι μάλλον ποικίλα και ύψιστα συμφέροντα του Ελληνισμού καθ' όλην την Αφρικήν...»²⁸. Κατά συνέπεια η αγγλική κατοχή δε συμβάλλει μόνο στον εκπολιτισμό της αιγυπτιακής κοινωνίας, αλλά δημιουργεί το κατάλληλο περιβάλλον που ευνοεί και ενθαρρύνει την ανάλογη αποστολή της παροικίας· η δεσπόζουσα ιδεολογία της γίνεται αναπόσπαστο τμήμα του αποικιακού Λόγου και μάλιστα στην πιο ακραία εκδοχή του, δεδομένου ότι απομυμείται με υπερβάλλοντα ζήλο το αποικιακό ιδίωμα του κυρίαρχου.

Η συνέχεια της δεσπόζουσας ιδεολογίας και οι απαρχές της αμφισβήτησης

Ο ιδρυτικός μύθος, που κατασκευάζει μια σκοτεινή εικόνα για το εθνικοαπελευθερωτικό αιγυπτιακό κίνημα του Uqabi και μια ακηλίδωτη για το αποικιακό σύστημα, συμβάλλει θεμελιακά στη δόμηση της δεσπόζουσας παροικιακής ταυτότητας· συνεχίζει να τροφοδοτεί με συναφές λεξιλόγιο και τις αφηγήσεις για τη *thawra* (επανάσταση) του Saad Zaghloul, που εκδηλώθηκε στα 1919 διεκδικώντας το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης και αυτοκυβέρνησης.

Παραλείποντας να επεκταθούμε στην εξαιρετικά πλούσια πρωτογενή βιβλιογραφία της εποχής, περιοριζόμαστε να αναφερθούμε ενδεικτικά στο πολυσέλιδο κεφάλαιο «Η Αλεξάνδρεια του τρόμου και του αίματος» από το κείμενο του δημοσιογράφου Ηρακλή Λαχανοκάρδη *Παλαιά και νέα Αλεξάνδρεια* που δημοσιεύτηκε στα 1927²⁹. Ο συντάκτης

²⁶ Ο.π., 191.

²⁷ Βλ. Όδδης Φ. Φ., ό.π., 94.

²⁸ Βλ. Λαμπρίδης Ι., *Ο εν Αιγύπτω σύγχρονος ελληνισμός*, τυπ. Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1904, 25.

²⁹ Βλ. Λαχανοκάρδης Ηρακλής, *Παλαιά και νέα Αλεξάνδρεια*, Πατριαρχικό τυπογραφείο, Αλεξάνδρεια 1927, 33-48.

του επιχειρεί να συνδέσει σε μια γραμμική, σειριακή ακολουθία τα γεγονότα του 1882 με τις «σφαγές» του 1921. Για την περιγραφή των πρώτων χρησιμοποιεί το βιβλίο του Σκωτίδη, θεωρώντας ότι είναι «εκ των πλέον αυθεντικών συγγραμμάτων»³⁰ από όσα γράφτηκαν για το ζήτημα, από το οποίο αναδημοσιεύει αυτούσια τα σχετικά κεφάλαια. Για «τας αιματηράς... σελίδας της συγχρόνου αλεξανδρινής ιστορίας»³¹, που παρουσιάζονται με αρκετές λεπτομέρειες κάτω από τον χαρακτηριστικό υπότιτλο «Η ανθρωποσφαγή του 1921», ομιλεί ο ίδιος από τη θέση του αυτόπτη μάρτυρα χρησιμοποιώντας ανάλογες εκφράσεις με εκείνες του Σκωτίδη. Οι οργανωμένες αντιδράσεις των Αιγυπτίων στα σχέδια της βρετανικής αποικιακής αρχής να επιβάλει μονομερώς τη μορφή διακυβέρνησης της χώρας τους μετά το πέρας του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου αποδίδονται στα «άτοπα εθνικιστικά κηρύγματα... και τον τυφλόν φανατισμόν... ανευθύνων ροπαλοφόρων και χαμινίων του κατωτάτου όχλου»³².

Ωστόσο, κατά τον Μεσοπόλεμο, εξαιτίας της ωριμότερης ανάπτυξης του αιγυπτιακού κινήματος, σε συνδυασμό με τις αλλαγές στο διεθνές γεωπολιτικό περιβάλλον, για παράδειγμα την επικράτηση της μπολσεβίκικης επανάστασης και την εξάπλωση των αντι-αποικιακών κινήματων σε πολλές περιοχές της Αφρικής και της Ασίας, η αποικιοκρατία αρχίζει να εισέρχεται σε περίοδο κρίσης αντιπροσώπευσης, η οποία αντανάκλαται και στον παροικιακό μικρόκοσμο, όπου, υπό το κράτος της αγωνίας για τις επικείμενες μεταρρυθμίσεις, όπως την κατάργηση του προνομιακού καθεστώτος των διομολογήσεων και των Μικτών Δικαστηρίων, όλο και συχνότερα ακούγεται η έκκληση από πολλούς για υποβολή ρεαλιστικών σχεδίων και για επείγουσα υλοποίηση προγραμμάτων αναπροσαρμογής στις μεταβαλλόμενες αιγυπτιακές συνθήκες.

Η πιο προωθημένη φωνή στο πλαίσιο αυτού του ρεύματος αναπροσανατολισμού κατευθύνσεων είναι του Σακελλάρη Γιαννακάκη, ηγετικής προσωπικότητας της μαρξιστικής διανοητικής κοινότητας. Παραμονές του Συνεδρίου του Montreux (Απρίλιος-Μάιος 1937) προσκαλεί τους ομοεθνείς του να «αποδείξουμε εμπράκτως (όχι με λόγια) στους Αιγυπτίους ότι είμαστε ειλικρινείς τους φίλοι. Ότι είμαστε έτοιμοι να υποστούμε μαζί τους τες χαρές και τες λύπες τους... μέσα στα κάδρα των νόμων της ανεξαρτήτου πατρίδας τους...»³³. Από τότε, λοιπόν, αρχίζει να γίνεται εμφανής η παρουσία ενός αντιρρητικού αριστερού ρεύματος σκέψης, το οποίο θα ωριμάσει μεταπολεμικά

---

³⁰ Ο.π., 33.

³¹ Ο.π., 47.

³² Ο.π., 48.

³³ Βλ. Γιαννακάκης Σ. Μ., «Ενόσω δεν είνε ακόμη αργά», *Παναγιύπτια*, τχ. 419-20, Αλεξάνδρεια 24 Απριλίου-1 Μαΐου 1937, 431.

συστήνοντας τη δική του «δομή αίσθησης», όπου το διακριτό λεξιλόγιο των φορέων του εντάσσεται σε μια στρατευμένη γραμματική αμφισβήτησης και ανασκευής του ιδρυτικού και ηγεμονικού «καθεστώτος αλήθειας», το οποίο κυριάρχησε επί μακρόν χάρη και στη συναίνεση που του παρείχαν σιωπηρά ή φανερά τα εξαρτημένα στρώματα της παροικίας. Στο βαθμό που τα αναλογούσε ήσαν ευνοημένα από τον αποικιακό καταμερισμό εργασίας συγκρινόμενα με τα ιθαγενή υποτελή στρώματα.

Η αντι-αφήγηση του αποικιακού παρελθόντος

Το μεταπολεμικό μετα-αποικιακό σκηνικό, όπως είναι εύλογο, επηρεάζει αποφασιστικά τις συνθήκες διαβίωσης της παροικία. Η αποκληθείσα επανάσταση της 23^{ης} Ιουλίου 1952, καθοδηγημένη από το κίνημα των Ελεύθερων Αξιωματικών, ανατρέπει το παλιό εξαρτημένο καθεστώς. Ο Gamal Abdel Nasser, ως πρόεδρος της αιγυπτιακής κυβέρνησης, το καλοκαίρι του 1956 αναγγέλλει την εθνικοποίηση της διώρυγας του Σουέζ. Ακολουθεί η κήρυξη του πολέμου από τον συνασπισμό Αγγλίας-Γαλλίας-Ισραήλ και η αποτυχία τους να επιβάλουν τη θέλησή τους. Στο μεταξύ ο αντι-βρετανικός αγώνας των Ελληνοκυπρίων έχει τους δικούς του μάρτυρες, ενώ το ελλαδικό μητροπολιτικό κέντρο, με τη συνέργεια των διπλωματικών αρχών και των κοινοτικών ηγεσιών, επεμβαίνει απροκάλυπτα στα εσωτερικά της παροικίας επιχειρώντας να καταστείλει το αριστερό κίνημά της. Η ηγεσία του διεκδικεί τον εκδημοκρατισμό της κοινοτικής διοίκησης και ταυτόχρονα επικροτεί τις νίκες του εθνικού αντι-αποικιακού αιγυπτιακού κινήματος συμμετέχοντας ενεργά στις λαϊκές κινητοποιήσεις και συστήνοντας ελληνικά τμήματα πολιτοφυλακής κατά τον πόλεμο του Σουέζ.

Η μαρξιστική διανοητική κοινότητα της γενιάς του Στρατή Τσίρκα, ανάμεσα σε άλλα ζητήματα, εστιάζει τον αντίλογό της, ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία '50, και στην αποκατάσταση της «αλήθειας» όσον αφορά στο αιγυπτιακό εθνικο-απελευθερωτικό κίνημα αναλαμβάνοντας το εγχείρημα να το εξιστορήσει εξ αρχής από την οπτική των υπάλληλων παροικιακών στρωμάτων. Με άλλα λόγια, επιδιώκει να χαρτογραφήσει και να αποκαλύψει τις λανθάνουσες και αποσιωπημένες ως τότε σχέσεις αλληλεγγύης, τα συγγενικά οράματα και τις παραπλήσιες συνθήκες διαβίωσης αποσκοπώντας στην ανακατασκευή της παροικιακής συλλογικής ταυτότητας, με την προϋπόθεση ότι θα συντελείται ταυτόχρονα η απο-αποικιοποίηση της συνείδησης. Τα μέλη της, εκπαιδευτικοί, δημοσιογράφοι, λογοτέχνες, καλλιτέχνες, δικηγόροι, ιατροί, υπάλληλοι και στελέχη ελληνικών επιχειρήσεων κ.λπ., αξιοποιούν

εκ παραλλήλου ετερογενείς μορφές λόγου που συμπεριλαμβάνουν προκηρύξεις, διαλέξεις, μελέτες, πυκνή αρθρογραφία από τα δημοσιογραφικά έντυπα της *Φωνής* και του *Πάροικου*, αφιερώματα στους ηγέτες και στην ιστορική διαδρομή του αιγυπτιακού κινήματος, μεταφράσεις κειμένων Αιγύπτιαων διανοητών, λογοτεχνών και πολιτικών. Δημοσιεύονται αποσπάσματα από την αυτοβιογραφική τριλογία του Taha Hussein *El-Ayam* (*Μέρες*), σελίδες από το μυθιστόρημα *Ημερολόγιο ενός δικαστή* του Tawfiq al-Hakim, ενώ κυκλοφορεί σε αυτοτελή έκδοση το πολιτικό μανιφέστο *Η φιλοσοφία της επανάστασης* του Gamal Abdel Nasser³⁴. Η λογοτεχνική γραφή γίνεται, σε αρκετές περιπτώσεις, το αντηχείο του αντι-αποικιακού διανοητικού κλίματος· ο επώνυμος συγγραφέας αναλαμβάνει να αρθρώσει, διαθλασμένες στο λογοτεχνικό πεδίο, τις αγωνίες και τις προσδοκίες μιας καταπιεσμένης συλλογικότητας³⁵. Το συλλογικό όραμα γίνεται αναπόσπαστο στοιχείο της ατομικότητας και αντίστροφα.

Στο πλαίσιο αυτό ο Τσίρκας, αξιοποιώντας ποικίλους τύπους λόγου, ξεκινά το δικό του ‘voyage in’ στο καταγωγικό παρελθόν. Στη φιλολογική μελέτη *Ο Καβάφης και η εποχή του* παραθέτει κάποιες χαρακτηριστικές περιγραφές για το κίνημα του Urabi, τις σχολιάζει και αφορμάται για την υπονόμευση του δεσπόμευτος «καθεστώτος αλήθειας» αποβλέποντας στην αντικατάστασή του με ένα καινούριο:

«...στις 11 Ιουνίου 1882, ο όχλος σκότωσε ξένους υπηκόους στην Αλεξάνδρεια. Αγγλία και Γαλλία, που ενδιαφέρονταν ιδιαίτερα για την προστασία των ξένων, επεμβαίνουν...”. “Η κατάσταση προσέλαβε χαρακτήρα ξενηλατικών, επήλθον σφαγαί και λεηλασία εις Αλεξάνδρεια, οι Άγγλοι απεβιβάσθησαν...”. Όποιο ελληνικό βιβλίο κι αν ανοίξεις, θα βρεις αυτή την εκδοχή. Επί ολόκληρες γενιές, τα ελληνόπουλα της Αιγύπτου αυτά διδάσκονταν κι αυτά κατάντησαν να πιστεύουν. Μα ιδού ποια είναι η αλήθεια...»³⁶.

Αμέσως παρακάτω υποστηρίζει ότι η «σφαγή» ήταν ένα «μεγάλο ψέμα για να δικαιολογηθεί ο βομβαρδισμός και η κατοχή»³⁷ ενώ, αντ’ αυτού, επρόκειτο για μια καλοσχεδιασμένη επιχείρηση του χεδίβη στην προσπάθειά του να εξασφαλίσει τη διατήρηση της εξουσίας του. Ο Τσίρκας, για να τεκμηριώσει τις απόψεις του, επικαλείται τα αποδεικτικά στοιχεία που συγκέντρωσε ο φίλος του Urabi Άγγλος ποιητής Wilfred Scawen Blunt. Ανάλογες αντιλήψεις συμμερίζονται, εξάλλου, πολλά μέλη της αριστερής διανοητικής κοινότητας τόσο για τα γεγονότα του

³⁴ Βλ. Γκαμάλ Άμπντ ελ-Νάσερ, *Η φιλοσοφία της επανάστασης*, μετάφ. Ε. Σ. Δημητριάδη, Κάιρο 1954.

³⁵ Βλ. ενδεικτικά Βοΐσκου Ελένη, *Ο παλμός της ζωής μας*, Κάιρο 1956.

³⁶ Βλ. Τσίρκας Στρ., *Ο Καβάφης και η εποχή του*, Κέδρος, 8^η έκδ., Αθήνα 1987, 105.

³⁷ Ο.π., 105.

1882³⁸ όσο και για βίαια επεισόδια κατά την επανάσταση του 1919³⁹, αλλά και για την πυρκαγιά που ξέσπασε στις 25 Ιανουαρίου του 1952 στο Κάιρο⁴⁰, κατά την οποία καταστράφηκε, ανάμεσα σε άλλα κτίρια, το ξενοδοχείο Shepherd, προσφιλής χώρος διαμονής για τους Ευρωπαίους περιηγητές και ταξιδιώτες.

Η αντίληψη ότι οι μυστικές υπηρεσίες των κατασταλτικών μηχανισμών της αποικιακής αρχής σε συνεργασία με εκείνες της τοπικής εξουσίας εφαρμόζουν στρατηγικές δυσφήμισης και υπονόμησης του αιγυπτιακού αντιστασιακού κινήματος, εκμεταλλευόμενες για δικό τους όφελος οργανωτικές αδυναμίες του ή εξωθώντας τεχνηέντως τις εσωτερικές διχογνωμίες στα άκρα, διαθλάται στο μυθιστορηματικό πρόσωπο του Μπρουκς στη *Νυχτερίδα* του Τσίρκα.

Ο Ζακ, ο Ελβετός μεσήλικας εραστής της Μαρί-Κλωντ, φίλης της Νάνσυ, αφηγείται το περίπλοκο δίκτυο δυσκολιών που αντιμετώπιζε ο Άγγλος δικαστής, αρμόδιος να συλλέξει το πραγματολογικό υλικό για τις βιαιοπραγίες του Μαΐου 1921. Για να εξιχνιάσει τις περιστάσεις και να οδηγηθεί σε αντικειμενικά συμπεράσματα, σύμφωνα με τον αφηγητή, ο δικαστής: «Έβαλε το στοιχειώδες ερώτημα της εγκληματολογίας: Ποιόν ωφέλησαν οι ταραχές;»⁴¹.

Υιοθετώντας ανάλογο περιεχομένου ερωτήματα η αριστερή διανοητική κοινότητα αμφισβητεί και υπονομεύει την αφηγηματική στρατηγική των φορέων της δεσπόζουσας ιδεολογίας αποκαθιστώντας το ανεστραμμένο είδωλο της αιγυπτιακής αντίστασης. Στο προτεινόμενο καινούριο κάδρο της αιγυπτιακής ταυτότητας τα πρώην ηρωοποιημένα σύμβολα των Βρετανών αποικιακών αξιωματούχων και των ιθυνόντων της παροικίας, όπως του Γεωργίου Γούσιου, του Νικολάου Σκωτίδη, του Ναυάρχου Seymour, του Προξένου Malet, του Ύπατου Αρμοστή Λόρδου Cromer, του Λόρδου Kitchener, του Στρατηγού Allenby κ.ά, αποκαθλώνονται και ανυψώνονται στη θέση τους, αγιοποιημένες τώρα, οι εικόνες των δυσφημισμένων Αιγύπτιων ηγετών, του Ahmed Orabi, του Mustafa Kamil, του Saad Zaghoul, του Gamal Abdel Nasser, ενώ δίπλα τους τοποθετούνται σε μια γραμμική σειρά τα πορτρέτα των μουσουλμάνων διανοητών του εθνικο-απελευθερωτικού κινήματος και

³⁸ Βλ. Ξένος Πάνος Ν., *Οι εθνικο-απελευθερωτικοί αγώνες του αιγυπτιακού λαού*, Αλεξάνδρεια 1957, 20: «Και να θυμηθή κανείς ότι και ο καυγός για τις σφαγές...έπρεπε να προκληθή (τι σύμπτωση!) από ένα Βρετανόν υπήκοο, ένα Μαλτέζο!...Τις “σφαγές της Αλεξάνδρειας”,... τις προετοίμασε με πράκτορες του ο Άγγλος Πρόξενος Έντουαρντ Μάλετ».

³⁹ Βλ. Τσίρκα Στρ., «Μηδέν άγαν, Αύγουστε!», *Η Αυγή*, 25 Ιανουαρίου 1962: «Η αγγλική πολιτική, καταχθόνια και ύπουλη, προκάλεσε με πράκτορες της μια κίνηση διωγμού της αρμένικης μειονότητας, για να παραστρατήσει την επαναστατική ορμή του λαού και να συκοφαντήσει το κίνημά του».

⁴⁰ Βοΐσκου Ελ., ό.π., 73: «Η πυρκαϊά, γνωστό παιχνίδι για να πείσει τον κόσμο ότι τέτιος λαός χρειαζόταν “πυγμή και ξένη κατοχή που να φέρει την τάξη”. Όμως ο κόσμος δεν πείστηκε. Πολλοί προείδαν το κακό. Άλλοι το κατάλαβαν αμέσως. Κι οι πιο δύσπιστοι δεν άργησαν να πειστούν για τα αντίθετο».

⁴¹ Βλ. Τσίρκα Στρ., *Η Νυχτερίδα*, Κέδρος, 23η έκδ., Αθήνα 1991, 186.

της *Nahda* (Αναγέννησης) της Αραβικής Γραμματείας, του Jamal ed-Din al-Afghani, του Mohammad Abduh, του Taha Hussein, του πολιτικού συντρόφου του Ahmed Urabi και ποιητή Samy el-Baroudi κ.ά. Κοντά στους Αιγύπτιους παίρνουν θέση και οι Άγγλοι επικριτές της αποικιοκρατίας, όπως ο ποιητής Wilfred S. Blunt, ο δικηγόρος υπεράσπισης του Urabi Alexander M. Broadley κ.ά. Την προοπτική του επικής σύνθεσης πίνακα δίνουν οι ελληνικοί πληθυσμοί που ζουν στις εξαθλιωμένες αιγυπτιακές συνοικίες της Γκαμαλίγια και του Μούσκι στο Κάιρο, του Μεξ και του Γκαμπάρι στην Αλεξάνδρεια.

Διαβιώνοντας ανάμεσα στο αποικιακό και στο αντι-αποικιακό διπολικό περιβάλλον, η παροικία εισέρχεται στη μετα-αποικιακή εποχή της αιγυπτιακής κοινωνίας με το χειραφετικό πρόταγμα της απο-αποικιοποίησης της συλλογικής συνείδησης, όπως αυτή εκπορεύεται από την αριστερή διανοητική κοινότητα. Οι φορείς της υπερασπίζονται την ιδέα ότι για να επαναποκτήσει η παροικία την εδαφικότητά της θα χρειαστεί να συμφιλιωθεί με τις καινούριες συνθήκες και να συμμορφωθεί με τους νόμους που θεσπίζει το μέχρι πρότινος αποικιοκρατούμενο ιθαγενές υποκείμενο, θεωρούμενο τώρα πλέον ως κυρίαρχο στο νεοσύστατο ανεξάρτητο αιγυπτιακό έθνος-κράτος.

Ωστόσο, η βολονταριστική και μεταιχμιακή αυτή χειρονομία μεταστροφής της συλλογικής ταυτότητας, η οποία εμπεριέχει στον πυρήνα της τόσο την προσδοκία να αποτραπεί ο θρυμματισμός και η απεδαφικοποίηση της παροικίας, όσο και την ηθική ευθύνη να ανταποδοθούν τα «τροφεία»⁴² στη «μητέρα» Αίγυπτο, αδυνατεί μάλλον να διαγνώσει επαρκώς ή να αποδεχτεί, αποφεύγοντας ουτοπικού τύπου πολιτικές, τη μετα-αποικιακή ιστορική πραγματικότητα κατά την οποία, σύμφωνα με την κατηγορηματική απόφαση του Frantz Fanon:

«η αποαποικιοποίηση είναι πάντα ένα βίαιο φαινόμενο...η αποαποικιοποίηση είναι απλούστατα η αντικατάσταση ενός “είδους” ανθρώπων με ένα άλλο “είδος” ανθρώπων. Χωρίς μεταβατικό στάδιο, υπάρχει γενική, πλήρης, απόλυτη αντικατάσταση...»⁴³.

Μέσα σ’ αυτό το χωροχρόνο, η φωνή του Αντουάνου, μυθοπλαστικού προσώπου της *Νυχτερίδας* και φορέα των περιθωριοποιημένων ελληνικών στρωμάτων, μολονότι χρονολογείται από την παρελθοντική εποχή του Urabi εντούτοις κατορθώνει να ακουστεί στο μετα-αποικιακό παρόν της δεκαετίας του ‘60. Ο απόηχος της φτάνει καθυστερημένα, έχοντας απωλέσει, στο μεταξύ, τον επίκαιρο χαρακτήρα του προειδοποιητικού πολιτικού μηνύματος προς τους ομοεθνείς:

⁴² Βλ. Τσίρκας Στρ., *Ο πολιτικός Καβάφης*, Κέδρος, 5^η έκδ., Αθήνα 1984, 93.

⁴³ Βλ. Fanon Frantz, ό.π., 9.

«...Βάλτε το καλά στο κακάρι σας. Μουσαφिरαίοι είσαστε. Ο λαός αυτός ξύπνησε και γυρεύει να γίνει αφέντης στο σπίτι του. Μην τους εμπιστεύεστε, μωρέ, τους εγγλέζους, που σας κάνουν τον προστάτη...»⁴⁴.

Βιβλιογραφία

- Βοϊσκου Ελένη, *Ο παλμός της ζωής μας*, Κάιρο 1956.
- Γκαμάλ Άμπντ Ελ-Νάσερ, *Η φιλοσοφία της επανάστασης*, μετάφ. Ε. Σ. Δημητριάδη, Κάιρο 1954.
- Δέλτα Πηνελόπη, *Πρώτες ενθυμήσεις*, Ερμής, Αθήνα 2000.
- Καζαμίας Αλ., «Το ιμπεριαλιστικό “φρόνημα του Έθνους”. Η εκστρατεία του Τρικούπη στην Αίγυπτο, Μάιος-Αύγουστος 1882», στο Δημάδης Κ., επιμ., *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα*, τόμ. Β', Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 207, 99-109.
- Λαχανοκάρδης Ηρ., *Παλαιά και νέα Αλεξάνδρεια*, Πατριαρχικό Τυπογραφείο, Αλεξάνδρεια 1927.
- Λαμπρίδης Ι., *Ο εν Αιγύπτω σύγχρονος ελληνισμός*, τυπ. Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1904.
- Μαρμαράς Γ., *Η καταστροφή της Αλεξάνδρειας*, Αθήνα 1882.
- Μιχαηλίδης Ευγένιος, *Η εκκλησία Αλεξανδρείας κατά τα γεγονότα του Αραβή πασά (1881-1882)*, ανάτυπο, Τυπ. Ανατολή, Αλεξάνδρεια 1947.
- Μπότσης Αλφρέδος Ν., *Η επανάστασις εν Αιγύπτω εν έτεσι 1881-1882*, Γ. Φέξης, Αθήνα 1893.
- Ξένος Πάνος Ν., *Οι εθνικο-απελευθερωτικοί αγώνες του αιγυπτιακού λαού*, Αλεξάνδρεια 1957.
- Όδδης Φ. Φ., *Απομνημονεύματα οικογένειας προσφύγων*, Τύποις Αν. Βιτάλη, Αλεξάνδρεια 1884.
- Προκοπίου Σωκράτης Α., *Νεοέλληνες στην Ασία και Αφρική, πρωτοπόροι του πολιτισμού*, τυπ. Ι. Δ. Σοφριανόπουλου, Αθήνα 1930.
- Σκωτίδης Νικ, *Η εν Αιγύπτω κρίσις εν έτει 1881 και 1882*, Αθήνα 1883.
- Τρίμη-Κύρου Κατερίνα, «Η πόλις αυτή δεν είχε πόλις Αιγυπτιακή, είχε πόλις διεθνής»: Η αλεξανδρινή παροικία απέναντι στο αιγυπτιακό κίνημα ανεξαρτησίας (1919-1922)», στο Δαμανάκης Μιχ., Καρδάσης Βασ.,

---

⁴⁴ Βλ. Τσίρκας Στρ., *Η...*, ό.π., 195.

Μιχελεκάκη Θεοδ., Χουρδάκης Αντ., επιμ., *Ιστορία της νεοελληνικής διασποράς*, τόμ. Α΄, ΕΔΙΑΜΜΕ, Ρέθυμνο 2004, 231-246.
Τσίρκας Στρατής, *Ο Καβάφης και η εποχή του*, Κέδρος, Αθήνα 1957.
Ο.π., *Ο πολιτικός Καβάφης*, Κέδρος, 5^η έκδ., Αθήνα 1984.

Bergue Jacques, *Egypt: Imperialism and Revolution*, trans. Jean Stewart, Faber & Faber, London 1972.
Blunt, Wilfred S., *Secret history of the English occupation of Egypt*, Knopf, New York 1922.
Broadley, Alexander M., *How we defended Arabi and his friends*, Chapman and Hall, London 1884.
Chirol Valentine Sir, *The Egyptian problem*, Macmillan and Co., London 1920.
Cole Juan R. J., *Colonialism and revolution in the Middle East*, The American University in Cairo Press, Cairo, 1999.
Cromer, The Earl of, *Modern Egypt*, Macmillan and Co., London, 1911.
Harlow Barbara & Carter Mia, eds, *Imperialism and orientalism. A documentary sourcebook*, Blackwell Publishers ltd, Oxford 2000.
Fanon Frantz, *Οι κολασμένοι της γης*, μετάφ. Αγγ. Αρτέμη, Κάλβος, Αθήνα 1982.
Mitchell Timothy, “Orientalism and the exhibitionary order”, Dirks Nicholas B, ed., *Colonialism and Culture*, The University of Michigan Press, Michigan 1992, 289-317.
Norman Daniel, *Islam, Europe and Empire*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1966.
Reimer Michael J., *Colonial bridgehead: Government and Society in Alexandria, 1807-1882*, The American University in Cairo Press, Cairo 1997.
Safran Nadav, *Egypt in search of political community*, Harvard University Press, Cambridge 1961.
Al-Sayyid Marsot, Afaf Lutfi, *A short history of modern Egypt*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.
Scholch Alexander, *Egypt for the Egyptians*, Ithaca Press, London 1981.